

Az erdélyi magyar időszaki sajtó az abszolutizmus korában.

A Kolozsvárt megjelenő hírlapok.¹

Irta: Dr. KRISTÓF GYÖRGY.

Az abszolutizmus idején az erdélyi magyar hírlapirodalom mennyiségileg és minőségileg is megdöbbentő képet mutat, saját multjához épügy, mint az egykoru magyarországi (fővárosi) sajtóhoz viszonyítva. 1850-ben az összesen 9 magyar időszaki sajtótermékből Erdélyben jelent meg 2 (tulajdonképpen csak 1, a *Kolozsvári Lap*, mert a második, ennek melléklapja, a *Népbarát*, félévi tengődés után megszűnt). 1852-ben Erdélyben 6 német és 3 román nyelvű időszaki sajtótermék jelent meg, míg magyar összesen 1. Ez a szám 1854-ig megmaradt. 1854-ben összesen 20 magyar hírlap és folyóirat jelent meg. Ezek között Erdélyben (Kolozsvárt) egyetlen egy, a *Hetilap*. Az arányszám öt százalék; a szabadságharc előttinek még csak nem is negyede. A kiegyezés évéig úgy a német, mint a román időszaki sajtótermékek száma mindig nagyobb volt, mint a magyar. A németnyelvűek száma 4–6, a románnyelvűeké 3–6 között váltakozott, tehát állandónak mondható. A magyar termékeké meg 0–8 között ingadozott, ami a megélhetés bizonytalanabb voltával függ össze. Csupán 1862-ben éri utól a magyar szám a németet és a románt. Sőt felül is mulja, ha a *Bukaresti Magyar Közlönyt* is ide számoljuk. Bár nem egészen indokolt, de a kimutatásokban tényleg szerepelni szokott (a mienkben is ott van) ez a *külföldön* megjelent magyar lap is. (L. III. sz. táblázatunkat).

¹ Hetven év (1849–1919) az erdélyi magyarság szellemi életéből c., a hírlapirodalom, tudományos élet és szépirodalom történetét tárgyaló mű egyik fejezete.

Az évek szerint*) vezetett kimutatás azonban nem tünteti föl azokat a sivár időközöket, amikor Erdélyben nem jelent meg egyetlen egy magyarnyelvű időszaki nyomtatvány sem. Ilyen szomorú interregnum az erdélyi magyarság szellemi életében kétszer is volt. Az első 1852 jul.–szept., a második 1855 ápr.–1856 ápr. közt. Ez utóbbi kerek egy esztendeig tartott, vagyis a XIX. sz. második felében 1855 ápr.–1856 ápr. között Erdélynek, a hivatalos statisztika szerint is majdnem nyolcszázézer főnyi *erdélyi magyarságnak egy álló esztendeig egyetlen időszaki nyomdarterméke nem volt.* A civilizáció terjesztésével kérkedő osztrák abszolutizmus dicsőséggel könyvelhette el, hogy sikerült Erdélyben egy évig oly helyzetet teremteni és fentartani, mintha Erdélyre nézve Gutenberg még nem élt volna, mintha a könyvnyomtatás még ismeretlen lett volna. És még van egy kietlen negatívum az erdélyi magyar hírlapirodalomban, ami ismét az osztrák abszolutizmus pacifikáló politikájának gyászos sikere. Az, hogy 1852 jul.–1856 ápr. között, tehát *négy éven át politikai hírlapja nem volt az erdélyi magyarságnak.* Mert a *Hetilap*, ez évek egyetlen közlönye, nem volt, nem lehetett az, amire szükség volt, t. i. politikai újság.

Mindezeknél fogva tán nem érdektelen az akkori hírlapviszonyokat részletesebben ismertetnünk.

1849 közepén Erdélyben különböző helyeken összesen 6 magyar hírlap jelent meg. E háborús hírlapok a hadi helyzet rosszabbodásával rendre megszűntek. 1849 június második felében megszűnt a *Brassói Hírlap*, *Hadilap*, *Csiki Gyutacs* és a *Székely Hírmondó*. Aug. 14-én jelent meg a kolozsvári *Honvéd* és a *Szabadság* utolsó száma. Másnap, aug. 15-én, vonultak be az oroszok Kolozsvárra. Hírlapszerkesztésről szó sem lehetett e fojtott leve-

*) III. táblázat. Az erdélyben megjelent időszaki sajtótermékek táblázata 1850–1867 között:

1850	magyar	2	román	3	német	5
1851	„	1	„	3	„	5
1852	„	1	„	3	„	6
1853	„	1	„	3	„	6
1854	„	1	„	3	„	6
1855	„	1	„	3	„	6
1856	„	3	„	3	„	6
1857	„	3	„	3	„	6
1858	„	3	„	3	„	6
1859	„	4	„	3	„	5
1860	„	4	„	4	„	5
1861	„	5	„	4	„	5
1862	„	5	„	4	„	4
1863	„	3	„	5	„	4
1864	„	3	„	4	„	4
1865	„	5	„	5	„	5
1866	„	3	„	4	„	5
1867	„	8	„	6	„	6

gőjű és kínosan bizonytalan hónapokban. Aug. 15-től november közepéig Erdélyben magyar lap nem jelent meg. 1849 aug. 26-án lovagolt be Grotenjelm orosz tábornok a Wesselényiek és Erdély történetében oly sokszor szereplő Zsibón, a vértanu Kazinczy Ferenc vértanu fiának, a Haynau által Aradon főbelövetett Kazinczy Lajosnak táborába. A zsibói fegyverletétel napja a szabadságharcot Erdélyre nézve is befejezte. Ténylegesen elkezdődött az ön-kényuralom, amely papiron már márc. 4, az u. n. olmützi octroyalt császári alkotmány óta fennállott. Ez alkotmány nemcsak az 1848-diki törvényeket, de az egész magyar alkotmányt hatályon kívül helyezte. Természetesen Erdélyét is, az uniót is. Erdély külön nagyfejedelemség lett újra, de katonai uralom alatt. A császár már július 19-én kinevezte a szabadságharcból jól ismert báró Puchner helyébe báró Wohlgemuth Lajost Erdély teljes hatalmu legfőbb katonai és polgári kormányzójának. Ő kormányozta Erdélyt saját belátása szerint. Büntetett és jutalmazott. A rendcsinálás erőhatalommal ment végbe; a büntetés a legjobbakon keresztül az egész magyarságot sújtotta. A jutalmazás pedig még a románság és szászság körében is csak egyeseknek szólt, a magyarok közül meg épen csak a kevés gyöngye jellemű részesült benne.

Az új kormányzat ostromállapotot léptetett életbe, mely csak 1854 dec. 15-én szűnt meg. A sajtót katonai cenzura alá vetette s csak 1852 május 27-én helyezte hatályba Erdélyben is azt a régebbi birodalmi rendeletet, mely a sajtó rendbentartását a katonaság hatásköréből a polgári rendőrség (de nem bíróság) kezébe utalja át. Mindenféle abszolutizmus a sajtót tulajdonképen csak addig és annyiban tartja megengedhetőnek, ameddig kizárólag az ő eszköze, az ő akaratának szócsöve. Ez a tétel érvényesült a Bach-korszak első (és egyetlen) hírlapjának a sorsában is.

Kolozsvári Lap volt a címe. Első száma 1849 nov. 16-án jelent meg ívrét nagyságban, négy oldalnyi terjedelemben. A ref. kollégium nyomdájában állították elő. Egész évi előfizetési ára 2 frt 20 kr. volt; 1849-ben hetenként kétszer, 1850 jan. 1-től háromszor jelent meg. Utolsó számának kelte 1852 június 29. A szerkesztői program csak a „józanon lehetségest” ígéri, mert a jelennek helyes felfogása a jobb jövő záloga. A mellettünk és fölötünk szörnyű robajjal elhullámzott történet még nem tért vissza árkába, de a pusztítások és teendők látszanak. Ezeket kimutatni, a néptömeget saját helyzete felől felvilágosítani tűzte ki célul. Kormány és nép szorosan egyesüljön szeretetben, bizalomban. Ehhez kölcsönös becsületet gondolkozás kell. A lap beosztása és tartalma három rovatra tagozódott: 1. *Ausztriai birodalom-Hivatalos*, 2. *Nem hivatalos*, 3. *Hírdetések*. Terjedelem szerint az Ausztriai birodalom Hivatalos rovaté volt az oroszlátrész, a másik kettő terjedelme mindig ettől függött.

Mi volt a tartalma az annyira kövér terjedelmű *Ausztriai birodalom-Hivatalos* rovatnak? Sem történetírói, sem újságszerkesztési szempontból ennél a rovatnál keservebb olvasmány el nem képzelhető. Történelmi szempontból azért, mert a sic volo

sic iubeo elvü kormányzat okmányait, a Haynau, Wohlgemuth és Schwarzenberg rendeleteit tartalmazza. Másfelől ugyancsak szó szerint a haditörvényszék ítéleteit, a legderekkab magyarok – családapák, gyermekek, testvérek – halálra, fogságra kárhoztató megbélyegzéseit. Az előkelő, magasrangu katonai munkatársak efféle közleményei soha sem akartak véget érni. Csak ritkán akadt oly kormányhatósági rendelet, amely az erdélyi közművelődés javát célozza s amit az egykoruak nem remegve olvastak. Ilyenek az enyedi ref. Bethlen kollégium és a balázsfalvi g. kath. iskola elpusztult könyvtári és múzeális tárgyainak a visszaszolgáltatása ügyében tett intézkedések. (*Kolozsvári Lap* 1849 évf. 3. és 49. l.)

A *Nem hivatalos* rovat is valójában engedélyezett, előírással volt. Ebben kül- és belpolitikai hírek, tudósítások olvashatók a bécsi kormány szemüvegén át és a katonai parancsnokság megvilágításában. Pl. Kossuth Amerikában „teljesen lejárta magát, a jelenen mitse változtatott, a jövőre nézve mindent veszített.” A kormányzat szelleműjja ebben a rovatban is ott volt. És mégis ez a *Nem hivatalos* adott létjogot a lapnak. Utóvégre olvasói tudták, hogy az itt megjelent tudósítások egyoldalúak, sugalmazottak, csak a kormány álláspontját fedik, de nem a valóságot. Ha egyoldalúan is, de legalább tudomást lehetett szerezni az eseményekről, amelyeket aggodva figyelt a magyarság. A szöveg sorai között olvasni nagyon hamar megtanult az akkori közönség. Hozott ez a rovat társadalmi, irodalmi és művészi híreket, színházi referádákat, tanügyi tudósításokat Kolozsvárról és a vidékről, a kolozsvári keresk. és iparkamara gyűléseiről, a kaszinók ébredéséről, táncmulatságokról stb. Mindezek terjedelme rövid. Pl. Wesselényi halála beleszorult két sornyi tudósításba. Keserü kacagást kelt ma is a néhol felcsillanó vakmerően naiv szatira a technikai összeállításban. 1850-ben (208 l.) a kivégzések lajstroma után közvetlenül következő hír ez: „Pest város börtönei felsőbb rendeletből megvizsgáltván, nem találtattak kényelmeseknek.” Szükkörben mozgott, szűkszavu és sugalmazott volt ez a rovat is. Mégis ebben kereshetjük az erdélyi közlélek szomorú aléltságát, romok közt tengődését, amit *Gyulai* oly mesterien örökített meg az *Egy régi udvarház*-ban és az *Erdélyi uti benyomások*-ban. Táplálékot jelentett a *Kolozsvári Lap*, ha keserü is volt az íze és fanyar a gyümölcse: kezdetleges még a szabadságharc előtti erdélyi lapokhoz mérten is. Csak tengődnie lehetett s végre is megbukott. Nem munkatársak hiányában bukott meg, noha a legjelesebb erdélyi írók akkor már Pesten éltek vagy az emigrációban. Nem is amiatt, mintha a szerkesztő és lapja szolgálalkü lett volna. Makoldy Sámuel becsületes, derék magyarságához soha szó sem fért. Akkor is, később is birta polgártársainak bizalmát s mint köztisztületben álló férfiú halt meg 1872-ben. A lehetőség között most is híven szolgálta nemzetét. Azonkívül volt ujságírói gyakorlata is, amennyiben a szabadságharc előtt a Szilágyi Ferenc lapjainak állandó munkatársa, olykor épen szerkesztője volt. A *cenzura* ölte meg lapját. Hiszen Wohlgemuth 1850 márc. 9-én még a románság lap-

ját, a *Gazeta Transilvaniei*-t is, egyidőre betiltotta. „Igaz, – mondja Makoldy (1852 jan. 1. sz.) – hogy a jelen ostromállapot a sajtót szükségképen korlátozni kénytelen, de bele kell nyugodni, hogy ez másként nem lehet!” Pedig lehetett. Ő maga is próbálkozott vele, amennyiben 1852-ben lapja valamivel élénkebb, változatosabb és mozgékonyabb lett, mint azelőtt. De még mindig kezdetleges, szűkszavú és néma, nem a közlélek szívdobogásához, hanem csak a pesti lapokhoz mérten is. Ezek minden tekintetben jobbak voltak. Ott is volt ugyan cenzura, de sokkal szabadabb mozgást engedett a sajtónak, mint Erdélyben, ahol ridegsége alig csökkent. A pesti lapok miatt bukott meg a Makoldy lapja. Amíg anyagilag bírta, fentartotta; aztán, mint írja – s elhíhetjük, hogy őszintén írta – „vérző szívvel” beszüntette. Az áldozatot sem ő nem bírta tovább, sem támogatói, kik között Mikó Imre volt a legkétségesebb, célszerűnek nem tartották. „Tövises vala a pálya, melyre kilépni merészkedénk; tövises az még ma is rózsák nélkül – jellemzi helyzetét a szerkesztő. De legyőzhetetlen volt a vágy: magyar hírlapot adni, nem nyereszkeedésből, hanem azon meggyőződésből, hogy a nemzetek életének és szabadságának leg-erősebb védelmezője a sajtó.”²

Makoldy 1850 januárjában melléklapot is indított *Népbarát* címen. Hetenként jelent meg. Félév múltán a 26. számmal megszűnt. Néplap akart lenni s azon az uton haladni, amelyet a szabadságharc előtt a Brassai közkezdveltségnek örvendő *Vasárnapi Ujság*-jajól előkészített. Célja volt a népet felvilágosítani nemcsak jogai, de kötelességei felől is. Ezt a célt szolgálta „Hány hét a világ?” c. minden számban folytatatólagos cikksorozata, mely egy falusi lelkész és István gazda párbeszéde időszerű társadalmi kérdésekről, de természetesen csak az elmélet síkján. Aztán ismertető cikket írt a molyok eltakarításáról, a marhatakarányról, tűzoltásról, a rúgós tehén fejéséről, a mezőgazdaság, ipar és kereskedelem köréből. De nem hanyagolta el a vallásos és erkölcsi szempontokat sem. A címlapon mindig van négysornyi idézet valamelyik magyar vagy külföldi költő (Horatius, Cícero, Schiller) művéből. Oktató iránya tulságosan kilátszott, hiányzik cikkeiből a közvetlenség.

Mindent egybevetve, Makoldy sovány és kezdetleges lapot adott. De adott, a Bach-korszakban az elsőt, az egyetlent és a viszonyok között a lehető legjobbat akár ujságtechnikai, akár nemzeti szempontból. *Ez lapjának jelentősége s ebben áll az ő hírlapírói érdeme is.*³

Makoldy Sámuel elkedvetlenedése s a *Kolozsvári Lap* megszűnte után negyedévig tartó interregnum következett, amely alatt Erdélynek most már egyetlen hírlapja sem volt.

A Bach-korszak *második*, és egész fennállása alatt szintén egyetlen magyarnyelvű hírlapja, a *Hetilap*, 1852 okt. 2-án indult meg. Alakban, terjedelemben nem multa felül elődjét. Sőt, mivel

² Kolozsvári Lap 1852. évf. I. sz. 1. l.

³ L. részletesebben Kristóf György: Hírlapirodalmunk az abszolútizmus korában. Ellenzék 1927. évf. 124. sz.

kezdetben hetenként csak egyszer, 1853-tól kezdve, is – oh minő haladás! – csak hetenként kétszer jelent meg, az előd mögött áll, terjedelemben pedig egyenesen visszaesést mutat. És van még egy feltűnő különbség: a *Hetilap* politikával nem foglalkozott. És ebből következett az a sivár negatívum, hogy Erdélynek a *Kolozsvári Lap* megszűntétől (1852. jun. 29), a harmadik lap, a *Kolozsvári Közlöny*, megindulásáig (1856 ápr. 1), majdnem teljes négy éven át nem volt saját politikai magyar lapja, holott ugyanakkor 2 német s 1 román politikai tartalmu hírlap és folyóirat volt csak Erdélyben.

A feltűnő különbséget, a politikai tartalom kimaradását, épen az elődnek, a *Kolozsvári Lap*-nak, szomorú sorsa érteti meg: csak így lehetett kikerülni az *Ausztriai birodalom-Hivatalos* rovatot, azt a kényszerhelyzetet, hogy a lap legnagyobb részét a katonai kormányzat rendeletei és a haditörvényszék ítéletei, e lelket facsaró és előfizetőket elriasztó olvasmányok, töltsék ki. A *Hetilap*-ot Berde Áron unit. koll. tanár, az 1872-ben felállított kolozsvári tudományegyetem első rector-magnificusa, szerkesztette „a Kolozsvári Keresk. és Iparkamara befolyása mellett az iparvilág, gazdaszat és kereskedelem ügyeinek szolgálatára”. Címe és lényege szerint a *Hetilap* a kamara törekvéseinek volt szószólója.⁴ Minket a lap egyéb vonatkozásai érdekelnek. Nevezetesen tartalma 1853 márciusától kezdve valamennyire kibővül, mert a tudomány, művészet és szépirodalom köréből is adott közleményeket. Az ipari, gazdaszati és kereskedelmi jelleg ezután is érvényesült ugyan, mert hisz a kiadó meg a szerkesztő is a régi maradt, de a változás, a kibővülés, szemmel látható. Már márciusban a 10. számban Kővári László három hasábon át jegyzeteket ír a Cserei Mihály Historiájának az idén megjelent kiadására, Dózsa Dániel pedig *Mátkakoszorú* c. románccal szerepel. A *Tárca*-rovatban színi-kritika és beszámoló olvasható és még néhány más apró irodalmi hír.

A tárgykörben megbővült *Hetilap* aránylag legtöbbet foglalkozott a színészettel. Kővári László több számra terjedő cikksorozatban feldolgozta az erdélyi és a kolozsvári színészet és színház történetét. Hasonlóképen többször és folytatásos cikket közölt a kolozsvári színház akkori helyzetéről, az anyagi és művészi kívánalmakról. Külön cikket írt Bulyovszkyné vendégszereplése alkalmából a magyar dráma feladatairól és végül közölte a városi színházi bizottságnak, illetve később a várostól független külön színházi bizottságnak – melyben a vezető lélek Erdély Széchenyije, gróf Mikó Imre, volt – a határozatait, felhívásait stb. Figyelme kiterjedt a vidéki színészetre is, amennyiben az akkor divatos vidéki levelezések javarésze rendszerint a vidéki városok színielőadásairól szólt. Nem érdektelen, hogy oly kicsiny helyeken is, mint pl. Szászváros, egy év alatt *három társulat is töltött hosszabb időt és anyagilag sem eredmény nélkül*. A színészet akkor megint nemcsak pusztá szórakozás volt, hanem a nemzeti műveltség kér-

⁴ Ez irányu hatását ismertette és méltatta Ürmösy Lajos: Kolozsvár kereskedelme és ipara története. Kolozsvárt, 1898. 73–78. l.

dése. A Bolnai gróf Bethlen színpadi szereplése helyi szempontból volt érdekes.

Foglalkozott a *Hetilap* tanüggyel is. Különösen a nevelés körül fejtett ki sikeres propagandát. Tudósításokat közölt egy-egy nevezetesebb évvégi közvizsgálatról s a különböző felekezetek főhatóságainak tanácskozásairól, zsinatairól stb.

Tudományos jellegű közleményei közül fel kell említenünk báró Naláczi Józsefnek, a testőrírónak, önéletrajzát, Vass József, kegyesrendi tanár irodalmi és történeti forrás-közleményeit, Kövári László sokoldalú munkásságát és a Brúz Lajos nevét, akik Erdély múltjához szolgáltattak érdekes anyagot. Ezenkívül olykor egy-egy tudományos vagy költői mű kritikájával is találkozunk.

Irodalompolitikai témákkal is foglalkozott. Cikket írt az írói nyugdíjintézetéről, a hírlapirodalom szerepéről, Jókai Mór kolozsvári és erdélyi útjáról, az erdélyi magyar irodalomról. A *Falusi gondolatok* c. cikksorozat több részlete is tisztán az erdélyi szellemi élet kérdéseit tárgyalja.

Magát a szépirodalmat lírai és elbeszélő költemények, eredeti és fordított novellák képviselik. Szépirodalmi közlemény szinte kivétel nélkül minden számban található, olykor 2–3 vers és novella is ugyanegy számban. A verses költészet művelői: Dózsa Dániel, Dózsa Lotti, Deáki F. Samu, Gyárfás Ferenc, Herepei Károly, Kövári Józsa, Medgyes Lajos, Szász Gerő, Száva Farkas és a kor szokása szerint egy sereg névtelen. Eredeti vagy fordított novellát közölt Dózsa Dániel, Gámán Zsigmond, Komáromi Ferenc, Jósika Kálmán, Kövári László. Utirajzot P. Horváth Lázár, Pataki Ferenc. Jókai és Teleki Domokos is ígéretet tettek a szerkesztőnek, de tőlük nem jelent meg semmi.

Egyébként a lap munkatársai voltak még a következők: gróf Bethlen Farkas, id. Farkas Sándor, Fodor József, Gyergyai Ferenc, Kovács Antal, Kriza János, gróf Lázár Miklós és Móric, Nagy Ferenc, Ötvös Agoston, Pesthy Frigyes, Szilágyi Sándor, Ugron István, Zeyk Sándor. Egytől-egyig derék név. Természetesen maga az érdekes szerkesztő, Berde Aron is.

A munkatársak közül, kiknek hazafiui buzgalma és lelkesedése a magyarság ügye iránt egyformán tiszteletreméltó, külön kiemelendő kettő: Dózsa Dániel és Kövári László, ők ketten voltak a *Hetilap* legmunkásabb, legsokoldalubb és legelevenebb tollú munkatársai. Éber és aggódó szemmel vigyáznak és tartanak számon minden közügyet az anyagi és szellemi világból egyaránt. Felvilágosító, irányító, magyarozó és lelkesítő cikkeik jelentékenyen előmozdították a közfelfogás helyes irányba terelődését. Mindkettőt jellemzi az ismeretek széles köre, komoly megfontoltság, a célt és lényegét soha el nem tévesztés. Kövári már ekkor ismert és elismert történettudós, Dózsa Dániel jogász és rendkívül termékeny költő. Amaz a tudományos, emez a költői nyugodalmas munkamezőt hagyta oda – legalább ezekben az években – sokszor csupán azért, hogy mint hírlapírók szolgálhassák nemzetük, az Erdélyi magyarság ügyét. És szolgálták becsülettel, lelkesedéssel, gazdag tudással s lankadatlan kitartással. A történettudós Kövári

és a költő és jogász Dózsa Dániel koszorújában egyik szép levélre ez van írva: hírlapíró. Az erdélyi magyar hírlapirodalom érdemes művelői voltak ők olyan nehéz viszonyok között, amilyent a mai hírlapírás – hála Istennek – nem ismer.

A *Hetilap* jelentőségét egyetlensége mellett legjobban épen munkatársainak névsora mutatja és igazolja. Hasábjain szóhoz juttatta és egyesítette szinte kivétel nélkül az itthon maradt erdélyi írókat. (Kemény, Gyulai, Urházi, Szász K. Pestre mentek volt, mások emigrációban éltek). Csak hangfogóval szólhattak. De szólhattak, legalább ezen az egy helyen, mert hisz' semmiféle irodalmi és tudományos intézményünk nem volt, nem működött. Öregek és fiatalok, Kolozsvárt és vidéken élők, költők és tudósok csak a *Hetilap*-on át férhettek a közönséghez. A szerkesztőn, Dózsa Dánielen és Kővári Lászlón kívül még egy egész sereg munkatársnak a súlya és munkássága volt országszerte ismeretes, s részeseült különös becsülésben Erdély részéről. Nem utolsó érdeme a *Hetilap*-nak, hogy itt bontotta ki szárnyait Szász Gerő, továbbá az egyetlen egykorú nyomtatott forrásunk az abszolutizmus korából, amelyből, ha szakadozottan és foszlányosan is, de mégis értesülünk a magyar közlélek állapotáról. Nagyon érdekesek a vidéki levelezők ilyenmü feljegyzései: Udvarhelyre 1853-ban a *Hetilap* 8, *Déliabáb* 6, *Hölgyfutár*, *Nemzeti Könyvtár* 2–2, *Szépirodalmi Lapok*, *Religio*, *Katholikus Néplap*, *Budapesti Hírlap*, *Pesti Napló*, *Új Magyar Múzeum* 1–1 példányban (összesen 24) járt, míg a *Támás bátya kunyhója* 6 példányban forgott közkezen (*Hetilap* 1853 évf. 286 l.). Dézsre vizont a *Hetilap*, *Budapesti Hírlap* és a *Déliabáb* 6–6, a *Pesti Napló* és *Hölgyfutár* 3–3 és az *Új Magyar Múzeum* 1 példányban járt. (U. o. 1853. évf. 373 l.) Ugyancsak a *Hetilap* jegyezte fel, hogy hol és mikor szűnt meg a nemzeti gyász, s kezdődtek el a nyilvános bálók, a kaszinói élet stb. Kolozsvárt pl. 1854-ben volt a forradalom után az első igazi nyilvános bál. Feljegyzzi a kolozsvári és vidéki nevezetesebb hangversenyeket, s jobb hiányában még a vándorcirkuszok előadásait is megörökíti. Bizony, nem egyszer primitívnek tetszenek az efféle híradások, de bennük mégis valahogy az akkori közlélek mozdulásra készségét érezzük. Művelődéstörténeti szempontból még e primitívnek tetsző anyag is becses forrás.⁵

Ennyi érdem és az egyetlenség dacára is a *Hetilap* nem tudott felvirágozni. Tengődött, s összesen két és félévi pályafutás után, 1855 március 31-én megszűnt. Erdélynek most megint hosszabb ideig egyetlen magyar hírlapja sem volt. Meg kellett buknia a *Hetilap*-nak is, mint elődjének. Nem mintha nem voltak volna munkatársai s nem azért, mert hiányzott a szükségérzet egy jó hírlap iránt. Hanem azért, mert nem foglalkozott azzal, ami akkor elsősorban érdekelte az olvasókat: politikával. Meg kellett

⁵ Igaza van Ferenczy Józsefnek, hogy a *Hetilap* változatos tartalommal jelent meg, de csak viszonylag. Ellenben nem alapos az az értékelése, hogy a *Hetilapok* (sic!) irodalmi jelentőségü dolgozatai a magyarnál nagyobb nemzet irodalmában is számot tennének. (Ferenczy József, A magyar hírlapirodalom története 503. l.)

buknia, mert a pesti lapok mögött messzi elmaradt nemcsak azért, mert azok vagy egyenesen politikai tartalmuak voltak, hanem azért is, mert a nem politizáló lapokra sem nehezedett Pesten olyan ólomsúlyu cenzura, mint a milyen a *Hetilap*-ra. Ott sem volt ugyan sajtószabadság, de mégis szabadabb volt a mozgás, elnézőbb a cenzor, elannyira, hogy a pesti lapok gyakrabban, kimerítőbben és szabatosabban tárgyalták az erdélyi eseményeket, mint akár a *Kolozsvári Lap*, akár a *Hetilap*. És ez vonatkozik nemcsak a politikára, hanem a szellemi közélet (már amennyire egyáltalán közéletről szólni lehet) egyéb mozzanataira is. Ezért a pesti lapoknak Erdélyben is legalább annyi előfizetője volt, mint az egyetlen erdélyi hírlapnak, amint az előbb felhozott dézsi és udvarhelyi statisztika is mutatja.

A Bach-korszakban az erdélyi magyar hírlapírás csak az ötvenes évek második felében teljesíthette hivatását, amikor a közállapotokban enyhülés állván be, a cenzura béklyói is lazultak, amikor foglalkozni lehetett politikával is. Amikor éppen a *Hetilap* vezérkara: Berde, Dózsa, Kóvári és társaik a hozzájuk csatlakozó fiatalabb munkatársakkal valóban megfelelő komoly hírlapot, sőt hírlapokat tudtak szerkeszteni.

Mint említők, a *Hetilap* megszűnte után egy álló esztendeig az erdélyi nagyfejedelemségben lakó és élő nyolcszázezer magyarságnak egyetlen sajtóorganuma sem volt. A *Hetilap* megszűnte után éppen egy évre, 1856 március 31-én, indult meg a *Kolozsvári Közlöny*.⁶

Megindulásának első percétől kezdve színvonalas, *hívátása* magaslatán álló s azt be is töltő hírlap volt. Tulajdonos kiadója Berde Aron s Vida Károly a szerkesztője. Eleinte hetenként kétszer, majd 1857 áprilistól kezdve háromszor jelent meg. Már az előfizetési felhívás maga is mutatja, hogy egészen másnemű leend, mint botorkázó elődei. Utalva ebben arra, hogy jó darab idő óta egyetlen nyilvános magyar közlöny sincs Erdélyben, így folytatja: Ha e nagy földterület csak most jutott volna a geográfusok ismeretébe, vagy a népesség barbár és nomád volna, vagy éppen most érkeznek görbe kardjával lóháton a káspi sivatagból: nem csodálkoznánk e tüneményen. De már több mint nyolcszáz esztendeje, hogy itt vagyunk, nyolcszáz esztendeje, hogy megkeresztelkedtünk, hogy hazánkban, faluk és városokban lakunk, határozott erkölcsi és polgári törvények alatt és bizonyos társadalmi gazdasági rendszer formái között élünk. A társadalmi állapot ezen momentumaiából megannyi eleven érdekek fejlődtek ki, melyek nyilvánulásuk eszközét régebben a sokféle gyülekezetekben találták, s egyszersmint azok hatalma által emelkedtek érvényre; de újabban azon gyülekezetek gyakoriságában sem nyertek kielégítést, hanem a napi folyóiratokban szereztek maguknak kifolyási csatornát. És most érkezett volna el az idő, midőn már semmi anyagi és szellemi érdeknek ne lenne többé valami kívánni valója? Valóban ez kézzelfogható képtelenség! Hat éve már körülbelől,

⁶ Az előfizetési felhívásban és a lap szövegében Kolozsvár olvasható, de a cím a 28-ik számig Kolozsvári Közlöny.

hogy az „egyenlőség” törvénye alá jutottunk. Meggondolta-e a magyar, hogy ez a legnagyobb változás, mely őt Arpád ősünk bejövetele óta érte? Dinasztiánk változása, tatárfutás, várnai-mohácsi vész, mindezek csak másodrendű jelentőséggel bíró események azon roppant változás mellett, melyet a társadalmi intézetek és törvények ily gyökeres átalakulása hordoz méhében. Az osztályok és érdekek kegyeltsége egyszerre szűnt meg, a társadalom törvényhozásának és igazgatásának formái egyszerre omlottak össze; amazok nehezen tudják magukat az új formában feltalálni s mint elkényeztetett gyermekek, kiket váratlan árvaságuk egyedül hagy a nagy világban, vagy legyőzhetlen féltékenységből lesznek tehetetlenné, vagy tapasztalás hiányából eredő gondatlanság miatt rohannak veszedelembé. Minden kiesett a régi kerékvágásból és újat verni magának még nem tudott... E volna a pillanat, melyben a hallgatást bölcseségnek lehetne mondani? midőn politikai gyülekezeteink hangja elnémult és hírlapjaink vitái elhaltak?... Sohasem oly szükséges a vélemények nyilvánulása és az érdekek hangos beszéde, mint mikor egy nemzet oly egészen új téren találja magát, mint mostanság a magyar. Minden egyes tapasztalás és észrevétel közlése és megismertetése szükséges, hogy az új vidékben feltalálhassa magát, tüskén-bokron, árkon és barázdán ne botorkázzék, mélységek felett ne szédelegjen és meredekbe ne ütközzék. Az újvilág-részekben, midőn az írtók egy új vidéket telepítenek meg, legelőbb utat, majd egy postaházat építenek, s aztán egy ujságot alapítanak. És ime ez az oka miért keletkezett a K. K. Kell-e mondanunk, hogy annyi jeles talentum, mely hazánkban szétszórva hallgatag magányba rejtőzködött, csak kellő alkalom- és méltó tételre vár, melyen nyilatkozni s érvényre vergődni lehessen, hogy szellemi gyűhely, melyen egymással találkozassunk s érzelmeinket úgy, mint gondolatainkat egymással kicserélhessük, kiáltó szükségéinkké vált, hogy az erdélyi magyar lap az itt létező magyar egyesületnek közlönye és fenntartó lelke, újaknak eszköze és ösztöne leend...?

Ez előfizetési felhívással rokon s azt tartalmilag kiegészíti az első szám vezércikke, mely szerint Erdély gyászoló anya, ki különfajta férjektől, különböző fajú, de egymástól nagyon eltérő jellemű magzatokat nyert. A természeti különbségek történeti különbséget is okoztak s ebből ellenséges szenvedélyek, sőt katasztrófák származtak. Mintha itthon idegenné lettünk volna, mintha az elátkozott fajok sorsába estünk volna. Pedig csak egyenlők lettünk. Az ezeréves felsőbbség polcáról lehanyatlani még nem politikai halál, csak történelmi átváltozás. Épen ezért a lap céljául vallja a három népfaj között testvéri indulatokat teremteni, a honfitársak kedélybetegségének orvosserét megtalálni, a szellemi felsőbbség biztosítását, az ősi jellem megőrzését.

Ma is meghat az a lelkesedés és buzgalom, mellyel a *Kolozsvári Közöny* kiadója és szerkesztője lapjuknak létjogosultságát bizonyítják. Pedig voltaképpen erre semmi szükség nem volt. Különösen a szabadságharc előtti erdélyi és a mostani pesti hírlap-irodalom mellett a magyarság sorsán töprengő erdélyi hazafiak-

nak és olvasóközönségnek effélet bizonyítani felesleges volt. Nem beszélni kell arról a szomjas embernek, hogy jó és szükséges számára a forrás üde vize, hanem adni kell, ha van és ha lehet. Itt is az volt a kérdés, vajjon lehetséges-e csenevész, tengődő s közügyekről, elsősorban politikáról sehogy vagy csak dadogva szóló nyomtatvány helyett önérzetes, céltudatos politikai hírlapot szerkeszteni? Avagy a nyílt, bátor, hozzáértő véleményekre most is rá fog nehezedni az abszolút kormányzás ólomsúlya? Jó politikai hírlapra nagyon is szomjas volt Erdély magyarsága, megszerkesztésére volt készsége és képessége úgy Berdének, mint Vidának. A siker nagyjában a kormány, a cenzura magatartásán fordult meg.

Az abszolút kormányzás szigora szerencsére 1856-ban némileg csökkent. Az enyhülés okait és jeleit Magyarországra nézve bőven ismerteti Berzeviczy Albert.⁷ Az enyhítés jeleiben Erdély is részesült s ezek között nem jelentéktelen az előbb csak egyeseknek adott, utóbb általános amnesztia s az elkobzott jószágok visszaadása. Mindenesetre rendszerenyhülésre mutat az is, hogy a kormány egyszerre két személynek is adott engedélyt politikai lap szerkesztésére. Berde volt az egyik, Vida Károly a másik. Előbb azonban a két férfiú együtt indult neki a próbának a *Kolozsvári Közlönnyel*: vajjon csakugyan lehetséges komoly, az erdélyi magyarság ügyét védő politikai lapot szerkeszteni?⁸

A próba sikerült, a cenzura legyőzhetetlen akadályokat nem gördített elébe. A *Kolozsvári Közlöny* szelleme, színvonala, besztása és változatossága egyaránt megfelelő volt. Vezércikk, kolozsvári és országos jelentőségű politikai és közművelődési hírek és mozgalmak, külpolitikai főrovatok mellett az akkor divatos vidéki levelezések adták meg a lap súlyát, érdekes változatosságát. Az új lap egy csapásra gyökeret vert. S mégis, június végén, alig négy hónapi fennállás után, a 27-ik számmal váratlanul, de szerencsére csak ideiglenesen megszűnt. A kiadó és szerkesztő összekülönbözött. Valóságos okát csak sejteni lehet, tudni nem. A szakítást azonban nyilván növelte az a körülmény is, hogy Vidának is zsebében volt a lapszerkesztésre az engedély. Így aztán abban a percben, mikor Berde, a kiadó, a *Közlöny*-t megszüntette, Vida legott tovább szerkesztette *Kolozsvári Magyar Futár* néven. A személyes kellemetlenkedés tovább folyt ugyan, de Berde se hagyta magát. Október 1-én, tehát negyedévi szünetelés után, újra megindította a *Közlöny*-t régi jellegében (csak ívrét alakja nagyobbodott). A lap kiadótulajdonosa most is Berde maradt; a szerkesztőség tagjai voltak: Dózsa Dániel, Fekete Mihály, Gyergyai Ferenc, Halmágyi Sándor, Kócsi Károly, Kriza János, Vass József. Munkatársakul felsorolja a következőket: Baczó Gábor, gróf Bethlen János és Farkas, Finály Henrik, Gámán Zsigmond, Herepei Gergely, Jakab Elek, Incze Dániel, Kőváry László, Keményfi József, Koronka Antal, Kovácsi Antal, gróf Mikó Imre, Nagy Ferenc, Nagy

⁷ Berzeviczy Albert: Az abszolutizmus kora Magyarországon, Budapest II. köt. 85. s köv. l.

⁸ L. Kolozsvári Közlöny 1856. évf. 1. és 2. sz.

Péter, Péterfy József, Perlaki László, Sámi László, Salamon Ferenc, gróf Teleki Domokos, Urházy György.

E fényes névsor később más jelekkel bővült ki.⁹ De sem most, sem később ragyogóbb név nem volt a névsorban, mint a gróf Mikó Imréé. Nem itt a helye méltatni azt a százkaru munkát, amit Mikó az ötvenes-hatvanas évek alatt Erdélyben kezdeményezett, folytatott és sikerhez segített. Gazdasági, ipari, kereskedelmi mozgalmaknak csak úgy ő volt a vezére, éltetője, mint a szellemi élet megmozdulásainak. Messzelátó vezér, de a legapróbb egyesületi teendőt is lelkiismeretes pontossággal végzi. Az eszmét nemcsak felveti, de fegyelmezett, bölcs kitartással szolgálja. Maecenás, aki kiadja az érdemes tudósok könyvét, de maga is fáradhatatlan történetbúvár és történetíró. Áldoz jókedvvel és nemeslelkű bőkezűséggel minden közcélra, hogy másokat is hasonló áldozatra indítson. Izgat és mérsékel, a fölismert végső célhoz meg nem inogva ragaszkodik, de a közbeeső módszerek között a bölcs diplomata művészetével halad a maga útján. Mindenki bízik benne; mindenkihez eljuttatja biztató szavát. Az eddigi hírlapalapítási és fenntartási kísérleteknek is támogatója. Most azonban a *Közlöny* munkatársai közé is beáll. Vezéri tevékenysége tulajdonképpen most, az említett kül- és belpolitikai enyhülés kedvezőbbre fordulás napjaiban bontakozik ki teljes energiával. Úgy, hogy a *Közlöny megszilárdulása*, komoly politikai tartalmassága, s a vele járó általános tekintély és népszerűség kivívása is jórészt Mikó személyes érdemei közé sorolandó. Az okt. 1-én újra megindult *Közlöny* vezércikkét épen ő írta, s ezzel nyíltan is a Berde lapja mellé állott s a *Közlöny* lett az erdélyi magyarság hivatalos szócsöve.

Vida ugyanis élve a zsebében levő engedéllyel, a *Közlönyt* előbb *Kolozsvári Magyar Futár*, majd egyszerűen *Magyar Futár* címen tüstént tovább folytatta, a viszonyokhoz képest frissen és elevevésséggel. A politikai hangulat változtatását, de egyúttal a két lap helyes és korszerű szerkesztését mutatja az a körülmény, hogy az év végére mindkét lap előfizetőinek száma majdnem négyszázra emelkedett. (*Magyar Futár* 1856. 70. sz.) A két lap beosztása, rovatai nagyjában ugyanazok voltak. Még a munkatársak is – kevés kivétellel. Legszorgalmasabbak: Balázs Sándor (vers, novella, vezércikk), Barcsay László (vers), Medgyes Lajos (vers és vezércikk), K. Papp Miklós (novella, vezércikk), Kővári László (történet, vezércikk), Rivnyák Sándor (novella és fordítások), Váradi László és a *Közlöny* gárdájából sokan. Amint a rovatok száma és beosztása tekintetében, úgy nem volt észrevehető különbség a két lap tartalmában se. Sőt a Berde és Vida között kifejlődött személyes viszony sem mérgesedett el annyira, hogy az a lap tartal-

⁹ Az 1857 jun. 7. sz. előfizetési fölhívásban találjuk a következő új munkatársakat: Arany, Barcsai J., Berecz K., Décsey K., Degré, Engel, Erdélyi J., Gál János, Gyulai P., Gyárfás Ferenc, Eszter szerzője, Hory F., gróf Kálnoki Dénes, br. Kemény Gábor és János, Koós Ferenc (Bukarest), Mester Ede (Bukarest), Medgyes L., Mentovich J., Nagy Péter és Ferenc, br. Orbán Balázs (Konstantinápolyból), Dr. Ötvös A., Pataki Ferenc, Roth P., Száva F., Székely József, Szelestey, Szolga Miklós, Tisza L., gróf Toldalagi Viktor, Tunyogi Cs. József, Turul, Zeyk Károly és Sándor, Jakab Elek, Vadnay Károly, Vályi E.

mában vagy stílusán kirívólag mutatkozzék. A személyeskedő megjegyzések nem lépték túl a jóízlés határát, hanem megmaradtak a versenytársi küzdelemmel gyakran együttjáró epéskedés vagy fölényes szatira körében. Nem vehetjük rossz néven, hogy mindkét lap magáról hirdette, hogy többen olvassák, hogy a *Futár* megróttá a *Közlöny*-t az idegen szavak sűrű használatáért s mert előfizetési felhívásaiban sokat, a lehetónél jóval többet ígért. A visszavágásban a *Közlöny* sem maradt el, de valahogy mindig övé maradt a fölény. így a Berde és Vida összekoccanása, következményeit tekintve, épen nem ártott, sőt nagy mértékben javára vált az erdélyi szellemi életnek: két hírlapja lett az erdélyi magyarságnak, íróknak és olvasóknak. A *Futár* 1856 októberétől kezdve tárcarovatának, melyben szépirodalmi és tudományos dolgozatokat közölt, *Erdélyi Múzeum* címet adja.

Ugyanis még a *Közlönnyel* egyszerre, – de annak melléklapjaként – indult meg az *Erdélyi Múzeum* c. hetilap, amelyet Vida a *Kolozsvári Közlöny* szünetelése alatt is kiadott s most (1856. szept. végén) főlapjának, a *Futár*-nak, tárcájába olvasztotta be, helyesebben megszüntetett.

A *Erdélyi Múzeum* különösebb tartalmi jelentőségre nem hivatkozhat. Irodalmi, igazában vegyes tartalmú közlöny volt. Közölt költeményeket (Abonyi L., Barcsai L., Dózsa D., Herepei Ottó, Hory F., Jósika Géza, Nagy J., Papp M., Thalay K., Szász G., Szász K.), novellákat (Balázs Sándor, Gajzágó Salamon), történet- és természettudományi cikkeket (Ötvös Agoston, Berde), rövid írói jellemzéseket névtelen szerzőktől Méhes Sámuelről, Byronról, Heinérről stb. Kritikai cikkei közül figyelmet érdemel a Sámi Lászlóé Br. Kemény Gábor: *Nemzetek fejlődése* című művéről, amely tudvalevőleg Eötvös nagy művét: *A XIX. sz. uralkodó eszméinek* stb. címűt elemezte és bírálta. Legfőbb érdeme e lapnak, hogy itt közölte (1–2. sz.) gróf Mikó az *Erdélyi Múzeum* megalkotására vonatkozó ama nagyjelentőségű cikkét, amelyben klasszikus tömörséggel összefoglalta a kérdés történetét, kijelölte a további teendőket s egyttal a nyilvánosság előtt is bejelentette fejedelmi adományát. Minden további, a Múzeumra vonatkozó mozgalomban ez a cikk volt és maradt irányadó.

Ámbár az *Erdélyi Múzeum* félévi fennállás után beolvadt a *Futárba*, illetőleg megszűnt, az 1856-ik év mégis nagyjelentőségű az erdélyi magyarság szellemi életében, az erdélyi hírlapirodalom fejlődésében. Maga az abszolút kormányzás is engedékenyebbé vált és Schwarzenberg herceg, a kormányzó jóakarátával, a kicsinyes bosszantásokon épen nem gyönyörködő nagyuri egyéniséggel a rendszer elviselését még tűrhetőbbé tette.¹⁰ Az erdélyi arisztokrácián keresztül megszerette a magyarságot s iránta rokonszenvet tanusított. És az erdélyi magyarság okos politikai érzéke a

¹⁰ „Felfogta a fájdalmat” – mondták az erdélyi mágnások halálakor a családhoz intézett részvétnyilatkozatukban. „Kevés jót tehetett, sok rosszat megakadályozott” – válaszolt a család. L. mindkét irat teljes szövegét Magyar Futár 1858. évf. 269. l. Schwarzenberg jóakarátát már az 1856. évi Erd. Gazd. Egylet titkárának jelentése is kiemeli.

kedvezőbb pszichológiai pillanatot felhasználta. Nemcsak a már eddig is működő Erdélyi Gazdasági Egylet és a Keresk. és Ipar-társulat fejt ki elevenebb tevékenységet, hanem szellemi téren is, főképen a gróf Mikó vezéri irányítására megtalálja önmagát, szervezkedni kezd. A magára találásnak jele, hogy két, illetőleg három hírlap indul meg egyszerre és járul hozzá a korszellem helyes kialakulásához, amely, igen helyesen legsürgősebb, életbevágó feladatának az Erdélyi Múzeum megalkotását ismerte föl és tűzte ki.

1856-tól kezdve Kolozsvárnak, Erdély magyarságának mindig és állandóan volt politikai hírlapja, még pedig legalább kettő. Azóta visszaesés nem, csak fejlődés történt.

A tulajdonképeni vezető lap, amelyet az irányadó és kövendő politika hivatalos közlönyének, Erdély *Pesti Napló*-jának tekintettek, a *Kolozsvári Közlöny* maradt úgyszólván megszüntéig (1873). A félhivatalos vagy hivatalos jelleget mutatja az, hogy a színházra, Erdélyi Múzeumra stb. vonatkozó jelentések, határozatok, beszámolók előbb itt jelentek meg. Innen vette át (és sértődöttség nélkül, csupán a közügyet tekintve *átvette*) a *Futár* s az utána következő *Korunk*. Anyagilag is bírta a *Közlöny* a terheket. Ha az egyesek, elsősorban Mikó ki nem mutatható, de feltehető anyagi támogatására nem is gondolunk, mégis úgy a *Közlöny*, mint a pesti lapok erdélyi levelezőitől tudjuk, hogy a *Közlöny* sokkal elterjedtebb lap volt, mint a *Futár*. Valószínű, hogy az előfizetések fedezték a kiadás költségeit.¹¹

A szerkesztő személyében elég gyakran volt változás. 1859 júniusától hivatalosan is az szerkeszti a *Közlönyt*, aki Berde alatt is szerkesztette t. i. Dózsa Dániel. Berdét tudományos munkássága s a gazdálkodás akadályozta a szerkesztéssel járó gondok hordozásában. Dózsa Dániel követté választása után Oroszhegyi Józsa-nak akarta átadni a szerkesztést (1861). De a hatóság nem enge-

¹¹ 1857-ben a baróti póstára járt a *Kolozsvári Közlöny* levelezője szerint (*Kolozsvári Közlöny* 1856. é. nov. 11-diki sz. Apró-hírek-rovatban).

Vasárnapi Ujság	28	példány
Kolozsvári Közlöny	14	„
Magyar Futár	2	„
Magyar Néplap	2	„
Pesti Napló	2	„
Magyar Napló	2	„
Gazdasági Lapok	1	„
Nővilág	2	„
Hölgyfutár	2	„
Nagy Tükör*)	24	„
Kronstädter Zeitung	1	„
Siebenbürg. Wochenblatt	2	„
Iris	1	„
Dorfbarbier	1	„
Ostdeutsche Post	1	„
Zeitungshalle	8	

* Tehát 79 magyar nyelvű és 14 példány német nyelvű lap és folyóirat.

Jókai Mórnak legújabb humorisztikai vállalata, a *Nagy Tükör*, egész forradalmat idézett elő köreinkben. Nyakra-főre fizetnek elő. Hasonlót hallunk a közeli vidékről. Mindenki nyugtalanul várja, hogy e vig képeket ígérő tükörbe pillanthasson.

délyezte; Oroszhegyit, mint megbízhatatlan elemet, szerkesztőnek nem fogadta el. Dózsa veszi át újra ideiglenes minőségben a szerkesztést, majd Ocsvai Ferenc, 1862-ben Kővári László, 1868-tól Sándor József a szerkesztő. Kettejük között ismételtén Dózsa Dániel.

A *Magyar Futár* négy évig, 1859 végéig, tudott megélni. Hivatalosan mindvégig Vida Károly szerkesztette soha nem landadó elevenséggel és mindig teljes érzékkel.¹² Az utolsó öt negyedévben Finály Henrik szerkesztette a nélkül, hogy neve, mint szerkesztőé, a lapon helyet foglalt volna. Előfizetők hiánya miatt szűnt meg.

A *Futár* megszűnte után, de már csak 1860-ban indult meg a *Korunk*. Szerkesztette a Bethlen családnál tíz évig nevelősködött Fekete Mihály. 1862-ben a kollégium rendes tanárává választván meg, a szerkesztést Kővári László vette át s vitte 1867-ig. A *Korunk* technikai beosztása és szellemi iránya alig különbözött a *K. Közlöny*-étől, csupán ívrét alakja volt valamivel nagyobb. Munkatársai is a többi lapokból már ismert névsorból teltek ki. Ebben a lapban közölte gróf Teleki Domokos a Hora-világ lázadására vonatkozó kutatásait. Itt harcolt Brassai ama tétel igazságáért, amit akkor sokan kétségbevittek és vitattak, hogy t. i. nemcsak az anyag halhatatlan, hanem a szellem, a lélek is. Az E. M. E. igazgató könyvtárosává választott s így Kolozsvárra átköltözött Szabó Károly is szorgalmas munkatársa volt. 1864-től kezdve szinte állandóan van tárca-rovat, melyben költemények, irodalmi és tudományos cikkek (Zalnoy Sándor: Petőfi, mint drámaíró; Szász Gerő: Hamlet) és bírálatok jelentek meg (pl. Boner Károlynak a személyes tapasztalatok alapján írt művéről: Transilvania and its people. 1866 márc. 14. sz.) A *Korunk* eleinte kedvelt lap volt. Mikor azonban Kővári az aktivitás mellett kezdett kardoskodni, a cikkíró-szerkesztő és a lap is elvesztette népszerűségét. Kővári egyideig a politikailag elitáltak közé tartozott, úgy hogy mikor Tordán képviselőségre pályázott, törekvése nemcsak sikertelen maradt, de visszatetszést, sőt felháborodást keltett. Az alkotmányos élet helyreállta után a *Korunk* (1867 jul. 31.) megszűnt.

Ámde ugyanekkor, 1867-ben, két új politikai lap indult meg Kolozsvárt: a *Magyar Polgár* K. Papp Miklós és az *Unió* a ma is élő és tevékeny Sándor József szerkesztésében. 1867-ben tehát Kolozsvárt egyszerre négy, illetőleg a *Korunk* megszűntével három politikai lap jelent meg, mint 1863-ban is, amikor a *Közlöny* és *Korunk* mellett *Erdélyi Posta* címen jelent meg a harmadik politikai hírlap Kolozsvárt.

Az *Erdélyi Posta*-t 1863 okt. 1-én indította meg *Gámán Zsigmond*. Hetenként négyszer jelent meg. Az év végével megszűnt. Négy, olykor hat negyedréte oldalnyi terjedelme, noha tömören és gonddal volt szerkesztve, kevesebb anyagot foglalhatott

¹² „Egyedül az ő cikkei vannak ügyesen írva” – állapítja meg Gyulai Pál. *Budapesti Szemle*. CXCIV. K. 41 l.

magába, mint az ugyanannyi oldalon, de ívrét alakban megjelenő *Közlöny* vagy *Korunk*. Versenyezni tehát nem tudott. Hírszolgálatára gazdag és változatos, de kevesebbet foglalkozott politikával. Tárcarovata ritkán volt. Amikor volt, jó tartalommal jelent meg. Szinte jól esik, hogy a sokszor csupán fecsegő, szóból tornyot építő vidéki levelezések teljesen hiányzanak. Szűk terjedelme miatt kellett megszűnnie.

Ezek után e helyen még külön kell megemlékeznünk az Erdélyi Gazdasági Egylet (a ma is fennálló és működő E. G. E.) *Havi Füzetei*-ről, a *Kolozsvári Színházi Közlöny*-ről és a *Növendékek Lapja*-ról.¹³

Az Erdélyi Gazdasági Egylet *Havi Füzetei*, mint időszaki sajtótermék csak félévig jelent meg (1856 szept.–1857 febr.) hat füzetben. Előtte és utána Évkönyv alakja volt. Ugy az Évkönyvet, mint a *Havi Füzetek*-et Finály Henrik szerkesztette, a későbbi kolozsvári egyetemi tanár, archeologus és nyelvtudós s mint ilyen, a Magyar Tudományos Akadémia tagja. Finály, akiben különben sok volt a polyhistorból, ezidőben még pályakezdő s úgy látszik, mintha a kereskedelem, ipar és gazdaság terén keresné a megfelelő munkakört. Mint az id. gróf Bethlen János fiainak nevelője került Erdélybe s lett 1852-ben a kolozsvári alsóbbfoku ipariskola igazgatója. Kezdetben túlnyomólag gazdasági és kereskedelmi cikkeket írt s első önállóan megjelent művei is: *A polgár és kereskedő számvetése* (1853) és *A váltórendtartás az új váltótörvény értelmében* – ide vágnak. Ezek alapján választotta meg az E. G. E. 1856-ban titkárnak s mint ilyen szerkesztette a *Havi füzetek*-et és utóbb az *Évlapok*-at (1857–60). Sem mint a kolozsvári róm. kath. gimnázium tanára, sem később mint egyetemi tanár végleg nem szakított közéleti működésének kezdő területével.

A *Havi Füzetek* ma már tartalmilag, szakszempontról természetesen csak emlék. De hírlapirodalmunk gyarapodását jelenti s az akkori magyar közélet megmozdulását. Ugyanis az Erdélyi Múzeum megalapításáig (1859) az erdélyi magyarság közéletének egyetlen szerve az E. G. E. volt. Csak itt találkozhatott a magyarság rang és felekezeti különbség nélkül. Az egyesület természetesen nem politizált, de még legszakszerűbb tényei is, az elnöki megnyitók, az évi beszámolók, az általa rendezett állatkiállítások és a kezdeményezésére létesült lóversenyek mind politicumot képeztek. Politicum volt az erdélyi földművelés és állattenyésztés fokozása e gazdaságilag oly sivár évtizedben. És politicum volt az összejövetelek alkalmával egybetalálkozó vezérférfiak magánbeszélgetése is a magyarság és az ország helyzetéről.

Az erdélyi hírlapirodalom fejlődésében számszerű gyarapodásnak lehet és kell elkönyvelnünk a *Havi Mihály*, utóbb K. Papp Miklós szerkesztette *Színházi Közlöny*-t. Első száma 1859 nov. 5-én, az utolsó 1860 márc. 31-én jelent meg, tehát öt hónapig élt. Naponta jelent meg, pénteket kivéve. Pénteken ugyanis nem lévén

¹³ Az 1861-ben Kriza János és társai szerkesztésében megindult *Keresztény Magvető*-t jellegének megfelelően a Tudományos élet c. fejezetben tárgyaljuk.

színelőadás, a lap megjelenése szükségtelen volt. Havi t. i. a lapot egyenesen a kolozsvári színészet, egyszerűen szólva a maga színigazgatói érdekében szerkesztette. A naponkénti színlap és bélyegjegy egy idény alatt ezer frtnál többre kerülve, a *Színházi Közlöny* szerkesztésével a költségeknek legalább felét gondolja megtakaríthatni. Ez őszinte beszéd ugyan, de nem valami magas művészi indok. Ennek következtében érdeme sem nagy. Megtálaljuk benne öt hónap előadásának színlapját hiánytalanul (minden számnak az utolsó oldalát ez foglalta el). Közölt kisebb eredeti (Papp Miklós) és fordított (Nestroy: A Pajkos iskolagyerekek, bohózat I felv. magyarítás; Dumas: Felhívás a táncra v. j. I felv; Guigno Károly: Szervusz Stutzerli, bohózat I felv. stb.) színdarabokat, dramaturgiai vonatkozású cikkeket (Richelieu mint dráma-költő. Németből Paulai Ede; Emerson: Az angolok charakteristikája stb.), kisebb novellákat, lírai költeményeket (Petőfi: Erdélyben, Magyarok istene; Pál S., Hory Farkas, Medgyes L., Szász G., Szász D.), híreket az irodalom és színészet köréből, anekdotákat s végül az alkalmi lapok szokása szerint az idegenek névsorát. Munkatársai voltak az említetteken kívül még Harai Viktor, Rivnyák Sándor. Cikkei olykor átvett cikkek. Lelkesen szolgálta a Kazinczy-kultuszt, rendre leközlölvén a Szász D., Szász K., Tompa M. és Medgyes Lajos Kazinczy-ódáját. Terjesztette és ápolta az Erdélyi Múzeum eszméjét és célját. Lapjából megtudjuk, hogy bukaresti román bojárok is érdeklődtek különösen az operaelőadások iránt. Ez érdeklődés következménye lehetett Havinak és társulatának 1860-iki bukaresti vendégszereplése. Kár, hogy akkorra lapja megszűnt, noha egyebütt bukaresti szerepléséről elég részletes tudósítások találhatók. A *Színházi Közlöny*, a mai színházi folyóiratok őse, a maga nemében hírlapirodalmunkban az első. Egressy és mások az ötvenes évek végén s a következő évtizedben Havi után folytatták e hírlapfajt. A Göde *Színfűzér-e* (Kolozsvár 1846) az egyetlen számbavehető régibb rokontermék, de csak tartalmilag és nem megjelenési formája szerint is.

Végül meg kell emlékeznünk a Réthi Lajos szerkesztette *Növendékek Lapja*-ról, mely 1865 ápr.–dec.-ben hetenként jelent meg. Háromnegyedévi élet után megszűnt. Célul tűzte ki az ifjúságnak nemcsak gyönyörködtető, de tanulságos olvasmányt is adni s az ifjúságot önmunkásságra serkenteni. Kiállítása a mai ízlés előtt is kifogástalan; nyomása, betűi szépek. Cikkei vegyesek, de egytől-egyig gondosak. A munkatársak között ott látjuk Beöthy Zsolt, Brassai, Hermann Ottó, Hory Farkas, Indali Péter, báró Kemény Andre, Medgyes, Mentovich, Nagy Lajos, Rajka Teréz, Szabó Samu, Szász Domokos és Gerő, Vas Tamás, Zilahy Imre és mások nevét. Egytől-egyig derék és hivatott munkások. A lap mégis megszűnt pártolás hiányában. Két gyöngéje miatt nem tudott gyökeret verni s elterjedni. Egyik az volt, hogy illuztrációt alig adott. Másik az, hogy nem tudott elég közvetlen lenni, túlságosan tanulságos, hogy ne mondjam, akadémikus volt. Nem tudta megfogni az ifjúság játékos kedélyét, soha nem pihenő, mindig csapongó képzetét.

Az abszolutizmus idejében Kolozsvárt összesen 13 időszakos sajtótermék jelent meg. *) A másutt tárgyalandó *Keresztény Magvető* mellett hosszabb ideig csak a *Korunk* és a legtekintélyesebbik, a *Kolozsvári Közlöny*, állt fenn. Mindkettő átment a következő korszakba. A *Korunk* 1867-ben, az utóbbi 1873-ban szűnt meg, illetőleg alakult át. A többi kezdeményezés, inkább kísérlet, még ebben a korban megszűnt.

Közben sok vajudással ugyan, de Kolozsváron kívül, vidéken

*) A Kolozsvárt megjelent hírlapok és folyóiratok táblázata 1849–1867 között.

Sor	Megindult	Megszűnt	Címe	Szerkesztője	Jellege	Megjelenési ideje
1	1849	1852	Kolozsvári Lap	Makoldy Sámuel	politikai	hetenként 2, ill. 3-szor
2	1850	1850	Népbarát	„ „	néplap	hetenként
3	1852	1855	Hetilap	Berde Áron	közgazdasági, utóbb irod. és tudományos is	hetenként 2-szer
4	1856	1873	Kolozsvári Közlöny	{ Berde Á. és Vida K. együtt Berde Á., Dózsa D., Köváry L. Sándor József	politikai	hetenként 2, majd 3-szor, utóbb naponta
5	1856	1856	Erdélyi Múzeum	Vida Károly	írod. és vegyes	hetenként
6	1856	1857	E. G. E. Havi Füzetei	Finály Henrik	gazdasági	havonként
7	1856	1859	Magyar Futár	Vida Károly	politikai	hetenként 2-szer
8	1859	1860	Kolozsvári Színházi Közl.	Hari M., K. Papp M.	színházi és vegyes	hetenként 5-ször
9	1860	1867	Korunk	Fekete Mihály, Köváry L.	politikai	„ „
10	1861	1828	Keresztény Magvető	{ Kriza J., Nagy L., Ferencz J. Buzogány Áron, Kovács A. stb.	egyházi	két kötet
11	1863	1863	Erdélyi Posta	Gámán Zsigmond	politikai	hetenként 4-szer
12	1865	1865	Növendékek Lapja	Réthy Lajos	ifjúsági	hetenként
13	1865	1865	Korunk Tárczája	Köváry László	szépirodalmi	hetenként